

МРНТИ: 15.21.45

10.51889/1728-7847.2023.1.74.031

С.О. Сарқытбай¹, К.Ж. Туребаева²

¹Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті,
Алматы қ., Қазақстан

²Абай атындағы қазақ ұлттық педагогикалық университеті, п.ғ.д. профессор,
Алматы қ., Қазақстан

МНЕМОТЕХНИКА ПСИХИКАЛЫҚ ДАМУЫ ТЕЖЕЛГЕН БАЛАЛАРДЫҢ ЕСТЕ САҚТАУ ҚАБІЛЕТІН ДАМУЫ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ

Аңдатпа

Бұл мақалада психологиялық-педагогикалық әдебиеттерді зерттеу және талдау негізінде психикалық дамуы тежелген мектеп жасындағы балаларда есте сақтау қабілетінің даму ерекшеліктері анықталды. Мнемотехника психикалық дамуы тежелген егде жастағы балалардың есте сақтау қабілетін дамыту құралы ретінде сипатталған, психикалық дамуы тежелген мектеп жасындағы балалардың есте сақтау қабілетін дамыту диагностикасы жүргізілген, психикалық дамуы тежелген мектеп жасындағы балалардың есте сақтау қабілетін дамыту нәтижелерін талдау туралы, мнемотехниканы қолдана отырып, психикалық дамуы тежелген балалардың есте сақтау қабілетін дамытуға болатыны туралы деректер келтірілген.

Түйін сөздер: психикалық дамуы тежелген балалар, мнемотехника, есте сақтау, когнитивті, визуалды есте сақтау, сөздік қор, ұсақ моторика.

Сарқытбай С.О.¹, Туребаева К.Ж.²

¹Казахский национальный женский педагогический университет имени Абая,
Алматы, Казахстан

²Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан

МНЕМОТЕХНИКА КАК СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ ПАМЯТИ У ДЕТЕЙ С ЗАДЕРЖКОЙ ПСИХИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Аннотация

В данной статье на основе изучения и анализа психолого-педагогической литературы выявлены особенности развития памяти у детей школьного возраста с задержкой психического развития. Мнемотехника описана как средство развития памяти у детей старшего возраста с задержкой психического развития, проведена диагностика развития памяти у детей школьного возраста с задержкой психического развития, приведены данные об анализе результатов развития памяти у детей школьного возраста с задержкой психического развития, о том, что с помощью мнемотехники можно развивать память у детей с задержкой психического развития.

Ключевые слова: дети с задержкой психического развития, мнемоникой, памятью, когнитивной, зрительной памятью, словарным запасом, мелкой моторикой.

S.O. Sarkytbay¹, K.Zh. Turebaeva²

¹Kazakh national women's Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

²Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

MNEMONICS AS A MEANS OF MEMORY DEVELOPMENT IN CHILDREN WITH MENTAL RETARDATION

Abstract

In this article, based on the study and analysis of psychological and pedagogical literature, the features of memory development in school-age children with mental retardation are revealed. Mnemonics is described as a means of developing memory in older children with mental retardation, diagnostics of memory development in school-age children with mental retardation is carried out, data on the analysis of the results of memory development in school-age children with mental retardation are given, that with the help of mnemonics it is possible to develop memory in children with mental retardation.

Keywords: children with mental retardation, mnemonics, memory, cognitive, visual memory, vocabulary, fine motor skills.

Кіріспе. Есте сақтау маңызды психикалық процестердің бірі болып табылады, өйткені бұл жаңа білім алудың, дағдылар мен біліктерді қалыптастырудың шарты. Психикалық дамуы тежелген балаларда есте сақтаудың өзіндік ерекшелігі бар және оның дамуындағы кемшіліктер осы санаттағы балаларды бұқаралық мектеп жағдайында оқытуда қиындықтарға әкеледі. Психикалық дамуы тежелген балаларда еріксіз есте сақтау өнімділігі қалыптыдан шамамен 1,5 есе нашар. Бұл балаларда семантикалық топтастыру, қайталау, дауыстап айту сияқты дағдылар жоқ. Сондай-ақ, психикалық дамуы тежелген балалар өзі танитын адамдардың көбеюі кезінде өздерін нашар басқарады-олар бірнеше рет бірдей атауларды, суреттерді қайталайды, олардың не деп аталғанын байқамайды. Мектеп жасындағы балалар мнемикалық әрекеттерді орындау кезінде жеткілікті белсенді емес, бұл ұмтылыстың жоқтығынан, есте сақтау қабілетінің төмен болуымен көрініс табады. Үйренген адамның көбеюі жеткіліксіз дәлдікпен сипатталады: қарапайым мәтінді сөзбе-сөз қайталағанда көптеген қателіктерге жол беріледі. Осы санаттағы балалардың есте сақтау қабілетін дамыту ерекшеліктеріне Т.А. Власова, А.Р. Лурия, С.Л. Рубинштейн, Л.Д. Столяренко, А.А. Смирнов, П.И. Зинченко, А.А. Люблинская, А.В. Усова, В.С. Мухина сияқты психологтар үлкен көңіл бөлді [1].

З.М. Истоминаның еңбектерінде осы процесті дамыту бойынша ұсыныстар берілген. Сонымен қатар, баланың есте сақтау қабілетін дамыта отырып, мнемотехника ықпал ететін есте сақтау және еске түсіру әдістеріне сүйену керек екендігі туралы нұсқаулар бар. Алайда, көптеген ұсыныстар қалыпты дамып келе жатқан балаларға қатысты. Психикалық дамуы тежелген ересек балалардың ерікті жадын дамытудың жекелеген аспектілері В.А. Козаренконың "Мнемотехника", О.Староверованың "Мнемотехника – мектеп жасына дейінгі баланың жадын дамытудың тиімді әдісі"; Н.И. Николаева "мектеп жасындағы балалардың есте сақтау қабілетін дамыту үшін мнемотехника әдістерін қолдану"; Ю.С. Рожкова "мектеп жасындағы балалардың есте сақтау қабілетін дамытуда мнемотехниканы қолдану" атты еңбектерінде жазылған [2].

Зерттеу әдістері мен материалдары. Есте сақтау адамның көптеген қабілеттерінің негізін құрайды, сонымен қатар оны тәжірибе мен интеллект жинақтайды. Сондықтан, есте сақтауды когнитивті жүйенің негізі ретінде қарастыруға болады, өйткені барлық ойлау сенсорлық және моторлық операциялар мнемикалық функциялармен тығыз байланысты және олар арқылы когнитивті саланың және адамның іс-әрекетінің жалпы құрылымына байланысты. И.М. Сеченов есте сақтауды адамның өмір сүру жағдайлары мен психикалық дамуының негізі деп атағаны кездейсоқ емес [3].

Психологиялық-педагогикалық зерттеулер есте сақтаудың еріксіз формаларының еріксіздерден басым болуын, есте сақтау өнімділігінің кемшіліктерін, есте сақтаудың тиімді әдістерін қолданудағы қиындықтарды, есте сақтаудың төмен көлемін және оның қайталануындағы реттілігін, сондай-ақ нақты тиімді және көрнекі-бейнелі ойлаудың басым болуын көрсетеді. Сондықтан психикалық дамуы тежелген балаларды оқытуда көмекші құрал ретінде мнемотехниканы қолдану ең тиімді болып табылады.

Мнемотехника – бұл есте сақтауды жеңілдететін және қосымша бірлестіктер құру арқылы есте сақтау қабілетін арттыратын әртүрлі әдістер жүйесі [4].

Мнемотехника – көрнекі бейнелердің комбинациясына айналдырылған ақпаратты тиімді есте сақтауды, талдауды және көбейтуді қамтамасыз ететін әдістер мен тәсілдер жүйесі. Мнемотехника әдістері балалардың есте сақтауын жеңілдетеді және қосымша бірлестіктер құру арқылы есте сақтау қабілетін арттырады.

Мнемотехниканы қолдану келесі мәселелерді шешуге мүмкіндік береді:

- танымдық белсенділікті дамыту;
- негізгі психикалық процестердің дамуы – есте сақтау, зейін, бейнелі ойлау;
- көру және есту жадының дамуы;
- көру және есту зейінін дамыту;
- ассоциативті ойлауды, қиялды дамыту;
- қолдың ұсақ моторикасын дамыту;
- біртұтас сөйлеуді дамыту;
- дерексіз таңбаларды кескіндерге түрлендіру (ақпаратты қайта өңдеу) [5].

Мнемотехника сөздік қорын байыту үшін, әңгіме құрастыруды, жұмбақтарды болжауды, өлеңдерді жаттауды үйрену кезінде қолданылады. Әдістеменің ерекшелігі-мәтіндерді кодтау кезінде объектілердің суретін ғана емес, сонымен бірге ойлап тапқан таңбаларды да қолдану. Бұл әдіс балаларға сөздерді іздеуді және есте сақтауды едәуір жеңілдетеді. Элементтерді геометриялық фигуралармен және қарапайым пиктограммалармен ауыстыру оңай. Бірақ өлеңдерді жаттау үшін сюжеттік және тақырыптық суреттерді қолдануға болады [6].

Мнемотехниканың негізгі әдістері ассоциацияларға, логикалық ойлауға, байқауға негізделген. Кез-келген жұмыс сияқты, мнемотехника қарапайымнан күрделіге дейін жасалады. Жұмыс қарапайым мнемоникалық квадраттардан басталады. Сөз бойынша жұмыс осылай жүргізіледі. Мысалы, "бала" сөзі, оның символдық белгісі берілген. Балалар бірте-бірте "сөзді шифрлау" дегенді түсінеді. Содан кейін біз мнемотректерге дәйекті түрде көшеміз. Содан кейін біз сөз тіркестерін кезең-кезеңімен кодтауға, шартты белгілер бойынша сөйлемдерді есте сақтауға және көбейтуге көшеміз. Кейінірек мнемоникалық кестелерге, 6-7 жас үшін түрлі-түсті мнемоникалық кестелер беру керек, өйткені балалардың жадында жеке суреттер тезірек қалады: күн – сары, аспан – көк, қияр – жасыл. Ересек жаста сіз балаларға бере аласыз – қара және ақ мнемоникалық кестелер. Мнемоникалық кестелердің мәні келесідей: әр сөзге немесе кішкентай сөз тіркесіне сурет ойлап табады; осылайша бүкіл мәтін схемалық түрде сызылады. Осы сызбалар мен суреттерге қарап, бала мәтіндік ақпаратты оңай айтады [7].

Схемалар монологтарды құрудың өзіндік визуалды жоспары ретінде қызмет етеді, балаларға құруға көмектеседі: әңгіме дәйектілігі, оқиғаның лексикалық және грамматикалық толықтығын нақтылау.

Кестедегі ұяшықтар саны мәтіннің күрделілігі мен көлеміне, сондай-ақ баланың жасына байланысты. Мнемоникалық кестелерді балаларға әңгімелер құрастыруға, ертегілерді қайталауға, жұмбақтарды үйренуге, психикалық дамуы тежелген балаларға арналған мектептерде және мектепке дейінгі білім беру ұйымдарының барлық жас топтарына үйрету кезінде қолдануға болады [8].

Бастапқыда кестелер мұғалімдерден, ата-аналардан тұрады, содан кейін баланы осы процеске қосуға болады, осылайша мнемотехника есте сақтау қабілетінің дамуына ғана емес, сонымен қатар баланың қиялына, бейнеленуіне де әсер етеді [9].

Мнемотехника дамытуға көмектеседі: ассоциативті ойлау және есте сақтау. Балалардың оқуға деген қызығушылығын арттыру үшін өлеңдерді жаттау үшін тірек сызбаларын көрсету қажет. Тындаудан кейін балада сақталған визуалды сурет, суреттерді қараумен бірге, мәтінді тезірек есте сақтауға мүмкіндік береді.

Сондай-ақ, «мнемотехника» термині белгілі бір объектіні, субъектіні немесе құбылысты визуализациялау үшін қолданылады, оны толығымен сипаттайды және оны есте сақтауды немесе сәйкестендіруді жеңілдетеді. Бұл таңбалар, заттар, суреттер жиынтығы болуы мүмкін [10; 11].

Мнемотехниканың ерекшелігі – заттардың суреттерін емес, сөйлеу материалына мүмкіндігінше жақын белгілерді қолдану, мысалы, үй жануарлары мен құстарды белгілеу үшін үйдің символы, ал жабайы (орман) үшін-шырша қолданылады. Мнемотехникада қолданылатын материалдар: геометриялық фигуралар, белгілер, силуэттер, пиктограммалар, жоспарлар және шартты белгілер.

Мнемоника құрылымы: мнемоникалық шаршы, мнемоникалық жол, мнемоникалық кесте. Мнемоникалық квадрат-мнемоникалық тректің немесе мнемоникалық кестенің бірлігі. Бұл сөзді, сөз тіркесін немесе қарапайым қысқа сөйлемді білдіретін белгілі бір ақпараты бар жеке сызба [12].

Мнемотректер-3-4 суреттен тұратын коллаж. Оның көмегімен балалар сөйлем құруды үйренеді.

			
Аяжанда	үлкен	сары	шәйнек
			
Дамирда	сегіз	көк	қасық
			
Аяжан	жуады	кішкентай	шаңышқы

Сурет 1. Мнемотректер арқылы сөйлем құрау

Мнемоникалық кесте-белгілі бір ақпарат енгізілген схема. Сурет әр сөзге немесе сөз тіркесіне арналған, яғни барлық мәтін схемалық түрде сызылған.

Сондай-ақ, мнемотехника – бұл есте сақталатын ақпараттың маңызды элементтерін білдіретін визуалды бейнелер арасындағы байланыстарды миға тікелей жазуға негізделген "ішкі жазу" жүйесі деп айтуға болады. Мнемоникалық есте сақтаудың бірнеше кезеңдері бар: мнемоникалық есте сақтау төрт кезеңнен тұрады: кескіндерге кодтау, есте сақтау, тізбекті есте сақтау, жадқа бекіту. Біз енді психикалық дамуы тежелген балалардың есте сақтау деңгейін анықтау мақсатында зерттеу жұмысын ұйымдастырдық [13; 14].

Зерттеу Алматы қаласындағы "даму интеллектуалдық қабілеті төмен балаларға арналған №7 арнайы (түзету) мектеп-интернаты" коммуналдық мемлекеттік мекемесінде жүргізілді. Зерттеуге 5 адамнан тұратын психикалық дамуы тежелген оқушылар қатысты (3 ұл және 2 қыз). Зерттеудің мақсаты-психикалық дамуы тежелген балалардың есте сақтау қабілетінің даму

ерекшеліктерін зерттеу. Психикалық дамуы тежелген ересек мектеп жасына дейінгі балаларда есте сақтаудың дамуын зерттеу үшін А.Р. Лурияның "10 сөзді есте сақтау", Л.Ф. Симонованың "бейнелі жады", Т.Д. Марцинковскаяның "еріксіз визуалды есте сақтауды зерттеу" әдістері қолданылды.

Зерттеу нәтижелері және талқылау.

Дұрыс кескіндердің белгілі бір санын ойнату үшін ұпайлардың қосындысы төмендегідей деңгейлерге сәйкес келеді:

- 8-10 ұпай – жоғары деңгей;
- 5-7 ұпай – орташа деңгей;
- 2-4 ұпай – төмен деңгей;
- 0-2 ұпай – өте төмен деңгей.

Кесте 1. Психикалық дамуы тежелген балалардың есте сақтау деңгейінің көрсеткіштері

Оқушының аты-жөні	А.Р. Лурияның "10 сөзді есте сақтау"	Л.Ф.Симонованың "бейнелі жады"	Т.Д. Марцинковскаяның "еріксіз визуалды есте сақтауды зерттеу"
Айдар	2	5	5
Муслим	2	3	3
Жанайдар	5	7	6
Айым	3	4	5
Алина	4	5	6

Психикалық дамуы тежелген балалардың есте сақтау диагностикасының нәтижелері бойынша "10 сөзді жаттау" (А.Р. Лурия) әдістемесінде 4 мектеп жасына дейінгі балаларда ауызша ақпаратты есте сақтаудың төмен деңгейі басым екендігі анықталды, бұл зерттеуге қатысушылардың жалпы санының 80% құрайды.

Л.Ф. Симонованың "бейнелі жады" әдістемесінің нәтижелері бойынша визуалды есте сақтау мен танудың даму деңгейі төмен 2 бала (40%) анықталды. Бұл балалар жақсы таныс заттардың 2-3 суретін атады (негізінен суреттер мысықтар, көбелектер және сағаттар). Есте сақтау суреттерде бейнеленген жарқын бейнелерден болған деп болжауға болады.

Т.Д. Марцинковскаяның "еріксіз визуалды есте сақтауды зерттеу" әдістемесі нәтижелері бойынша 4 балада визуалды есте сақтау мен танудың дамуының орташа деңгейі анықталды, бұл балалардың жалпы санының 80%-ын құрайды. Бұл балалар тапсырманы бірден орындай алмады, өйткені олар экспериментатор олардан не талап ететінін түсінбеді, не істеу керектігін қайта-қайта сұрады; орындау кезінде тапсырмалар балалардың назарын аударды; балалар көбінесе ересектерден көмек сұрады, орындалған әрекеттің дұрыстығын растау үшін. Балалардың жалпы санының 1 баласында (бұл 20%-ға сәйкес келеді) визуалды есте сақтау мен танудың даму деңгейі төмен: экспериментатор ұсынған тапсырманы бірден орындауға кіріспеді; ұзақ уақыт шоғырлана алмады; орындалған әрекеттердің реттілігін есте сақтай алмады; тапсырманы тек жартысында ғана жеңе алды; өздеріне деген сенімсіздік болды - үнемі ересек адамнан көмек сұрады; бірнеше рет тапсырмаларды сұрады. Осылайша, мынаны атап өтуге болады, орташа деңгейдегі балаларға назар аудару мен есте сақтаудың тұрақсыздығы тән, олардан талап етілетін іс-әрекет, бұл ұзақ уақытқа, қателіктермен, тапсырмаларды орындауға әкеледі.

Осылайша, психикалық дамуы балалардағы есте сақтауды зерттей отырып, зерттелетін есте сақтау қабілетінің даму деңгейі төмен деген қорытынды жасауға болады. Балаларда еріксіз есте сақтау, есте сақтау қабілеті және есте сақтау жылдамдығы төмендейді.

Жүргізілген диагностиканың қорытындысы бойынша психикалық дамуы тежелген балалардың көпшілігі үшін ассоциацияларды тудыратын көрнекі тіректерге негізделген есте сақтау тән екендігі анықталды. Осыған сүйене отырып, мнемотехника психикалық дамуы тежелген ересек мектеп жасына дейінгі балалардың есте сақтау қабілетін дамытудың тиімді

құралы деген қорытынды шығардық. Осылайша, мнемотехника, есте сақтауды жеңілдететін және қосымша ассоциациялар құру арқылы есте сақтау қабілетін арттыратын әртүрлі әдістер жүйесі, психикалық дамуы тежелген мектеп жасындағы балаларда үйлесімді сөйлеуді дамытудың тиімді құралы болып табылады [15].

Қорытынды. Қорыта айтқанда, мнемотехника есте сақтау қабілетінің дамуына ғана емес, сонымен қатар баланың қиялына, бейнеленуіне де әсер етеді. Мнемотехниканы есте сақтауды дамытудың басты құралы деп айтсақ болады. Мнемотехника – есте сақталатын ақпараттың маңызды элементтерін білдіретін визуалды бейнелер арасындағы байланыстарды миға тікелей жазуға негізделген "ішкі жазу" жүйесі.

References

1. Akimova M.K. *Psichodiagnostika: ýcheb. posob.* - M.: Iýraít, 2016. - 304 s.
2. Kýlikova M.A. *Metodika provedeniia psihologicheskogo obsledovaniia deteĭ s zaderjkoĭ psihicheskogo razvitua k shkolnomý obýcheniý [Elektronnyĭ resýrs]* // nsportal.ru: sotsialnaia set rabotnikov obrazovaniia. 2012. URL: <https://nsportal.ru/vuz/psikhologicheskie-nauki/library/2012/03/11/metodika-provedeniya-psikhologicheskogo-obsledovaniya> (data obraenua: 03.06.2018)
3. Mandel B.R. *Vozrastnaia psihologua: ýcheb. posob.* - M.: Infra-M., 2016. - 352 s.
4. Mosolkina L.S. *Ispolzovanie mnemotablitsy v kachestve didakticheskogo materiala [Elektronnyĭ resýrs]* // nsportal.ru: sotsialnaia set rabotnikov obrazovaniia. 2013. URL: <http://nsportal.ru/detskiy-sad/materialy-dlya-roditeley/2013/06/07/ispolzovanie-mnemotablitsy-v-kachestve> (data obraenua: 03.06.2018)
5. Nikolaeva N.I. *Ispolzovanie priemov mnemotekhniki dlia razvitua pa-miati ý deteĭ doshkolnogo vozrasta [Elektronnyĭ resýrs]* // nsportal.ru: sotsialnaia set rabotnikov obrazovaniia. 2013. URL: <http://nsportal.ru/detskiy-sad/raznoe/2013/04/08/statya-ispolzovanie-priemov-mnemotekhniki-dlya-razvitiya-pamyati-u> (data obraenua: 16.05.2018)
6. Popova O.V. *Osobennosti razvitua pamiati ý deteĭ s zaderjkoĭ psihicheskogo razvitua [Elektronnyĭ resýrs]* // nsportal.ru: sotsialnaia set rabotnikov obrazovaniia. 2011. URL: <http://nsportal.ru/detskiy-sad/raznoe/2011/10/14/osobennosti-razvitiya-pamyati-u-detey-s-zaderzhkoy-psikhicheskogo> (data obraenua: 03.06.2018)
7. Hýhlaeva O.V. *Psihologua razvitua i vozrastnaia psihologua: ýcheb. posob.*-M.: Iýraít, 2014. 367 s.
8. Shevchenko S.G. *Diagnostika i korrektsua zaderjki psihicheskogo razvitua ý deteĭ.* - M.: ARKTI, 2009. 224 s.
9. Chernaia V.V. *Ispolzovanie mnemotekhniki v protsesse razvitua pamiati ý deteĭ doshkolnogo vozrasta [Elektronnyĭ resýrs]* // cyberleninka.ru: naýchnaia elektronnaia biblioteka. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/ispolzovanie-mnemotekhniki-v-protsesse-razvitiya-pamyati-u-detey-doshkolnogo-vozrasta> (data obraenua: 03.06.2018)
10. Mastýkova E.M. *Spetsialnaia pedagogika.* - M.: Klassiks Stil, 2013. - 320 s.
11. Vygotskiĭ L.S. *Pamiat i ee razvitie v detskom vozraste: hrestomatua po obeĭ psihologu. Psihologua pamiati.* - M.: Naýka, 2008. - 340 s.
12. Zinchenko P.I. *Neproizvolnoe zapominanie i deiatelnost: hrestomatua po obeĭ psihologu.* - M.: Direkt-Media, 2011. - 717 s.
13. Neretina T.G. *Spetsialnaia pedagogika i korrektsionnaia psihologua: ýchebnoe posobie.* - M.: «FLINTA», 2010. - 376 s.
14. Petrovskiĭ A.V. *Vvedenie v psihologiy.* - M.: Akademiia, 2015. - 479 s.
15. Vlasova T.A., Lýbovskiĭ V.I., Tsykina N.A. *Deti s zaderjkoĭ psihicheskogo razvitua.* - M.: GNOM, 2007. - 188 s.